

§ 14. Тыпы маўлення: апавяданне, апісанне, разважанне (прызначэнне і будова)

109. Прачытайце тэксты. У якім з тэкстаў расказваецца пра падзеі, што адбываюцца паслядоўна? У якім з іх апісваюцца прыметы і ўласцівасці прадмета? У якім прыводзіцца разважанне, абгрунтаванне пэўнай думкі?

I. Звярок спусціўся з дрэва і пайшоў па вільготнай траве ўніз да ручая. Вось ён падышоў да вады, апусціў пярэдня лапкі ў ваду, схапіў, нібы рукамі, ракавінку, раскрыў створкі, выцягнуў малюска, агледзеў яго, паласкаў у вадзе і толькі тады з’еў. Звярок гэты — амерыканскі янот, далёкі заморскі госць на Беларусі (*Паводле В. Вольскага*).

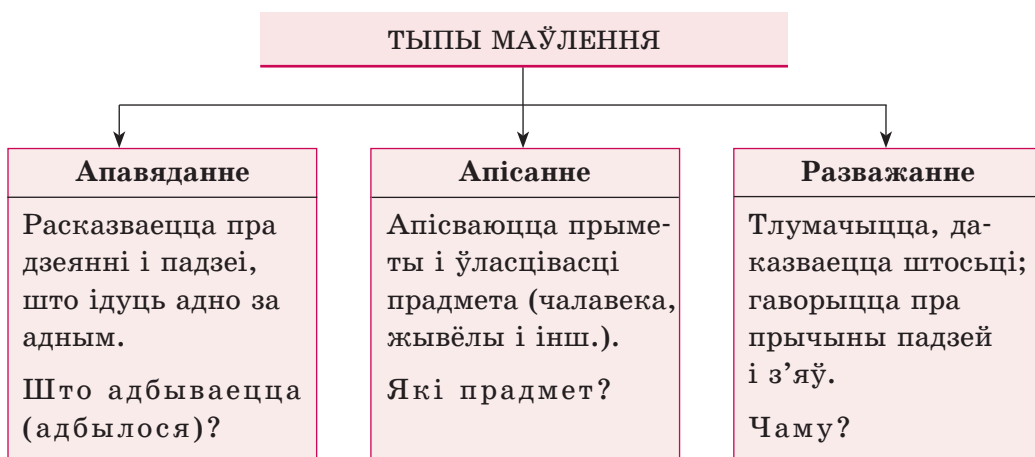
II. Янот-паласкун (або амерыканскі янот) ростам з сабаку сярэдняй велічыні. Цела ў яго каржакаватае* з вельмі пышным паласатым хвостом. Лапы кароткія, з настолькі развітымі пальцамі, што сляды нагадваюць адбітак чалавечай далоні. Футра густое, карычнева-шэрае. На мордачцы характэрная маска — чорная з белымі палоскамі. На хвасце 5-10 шырокіх чорных або бурых «кольцаў» (*«Прырода Беларусі»*).

III. Лічыцца, што янот-паласкун мае такую назву ад звычайкі паласкаць ежу перад тым, як яе з’есці. Сапраўды, злавіўшы якую-небудзь здабычу, янот спяшаецца да вады, дзе пачынае яе як бы паласкаць, і толькі затым з’ядае. Аднак гэта меркаванне пра янота як выключнага чысцёху моцна перабольшана. У вадзе ён здабычу не мые, а хутка абмацвае лапкамі, як бы вызначаючы яе памеры і магчымасць ужыць у ежу.

Як бы там ні было, але такія паводзіны янота яшчэ да канца не разгаданы (*Паводле І. Сяржаніна*).

Успамінаем і паўтараем

110. Разгледзьце схему. Назавіце адрозненні тэксту-апавядання, тэксту-апісання і тэксту-разважання.

Якія пытанні можна паставіць да тэкстаў тыпу апавядання, апісання, разважання?

111. Прачытайце тэкст. Як хлопчык дапамог чмялю?

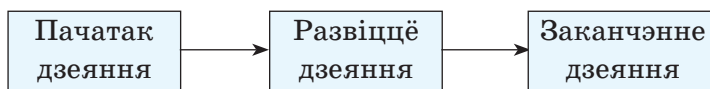
Чмель і мурашка

Хлопчык вяртаўся з горада ў сваю родную вёску, што тулілася за лесам. Раптам ён пачуў неспакойнае і непарыўнае гудзенне нейкага насякомага. Хлопчык прыгнуўся да зямлі і ўбачыў вялікага бухматага* чмяля. Небарака* ніяк не мог узляцець. На спіне ў яго сядзела мурашка.

Хлопчык падняў з зямлі ссохлую галінку і нахіліўся над чмялём, каб скінуць з яго пякучую мурашку. Але вызваліць крылатае насякомае ад бяскрылага не ўдавалася, бо чмель бег вельмі хутка. Аднак хлопчык неяк злаўчыўся і скінуў мурашку з чмялінага крыльца.

Вызвалены чмель імгненна ўзняўся ў паветра (*Паводле В. Жуковіча*).

Колькі малюнкаў вы намалявалі б да тэксту? Апішыце іх словамі. Вывзначце тып тэксту. Абгрунтуйце сваю думку, карыстаючыся схемай.

Прачытайце тую частку тэксту, якая з’яўляецца пачаткам дзеяння. Назавіце ў ёй словы, што служаць для сувязі сказаў у тэксце.

Раскажыце, як дзеянне развівалася, чым закончылася.

Выпішыце з тэксту дзеясловы, якія называюць дзеянні хлопчыка, вызначце іх час. Якую ролю яны выконваюць у апавяданні?

 Вусна перакажыце тэкст з апорай на выпісаныя дзеясловы.

 У тэксце-апавяданні выкарыстоўваецца шмат дзеясловаў, якія паказваюць, як дзеянне пачыналася, развівалася і закончылася.

112. Прачытайце верш. Якія фарбы восені ўзгадваюцца ў вершы? У якія колеры пафарбавала восень наваколле?

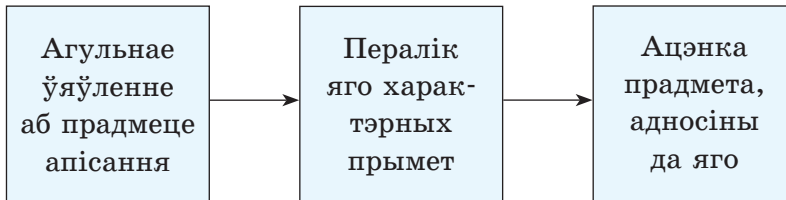
Фарбы восені

Пафарбавала восень
Клёны
У колер жоўты
І чырвоны.
На спелых гронках
Арабіны —
Бялуткіх нітак
Павуціна.
А за сцяжынкой —
Паглядзі ты —

Зялёнай руні*
 Аксаміты.
 І немагчыма
 Надзівіцца
 На восень —
 Цуда-чараўніцу*...
В. Шымук.

Назавіце прыметнікі, якія аўтар выкарыстоўвае ў вершы. Якую ролю яны выконваюць у тэксце-апісанні?

Карыстаючыся схемай, дакажыце, што гэта тэкст-апісанне.

У тэкстах-апісаннях выкарыстоўваецца шмат прыметнікаў, якія дапамагаюць перадаць характэрныя прыметы прадмета, з'явы, якія апісваюцца.

113. Спішыце словы, устаўляючы прапушчаныя літары. Знайдзіце гэтыя словы ці іх формы ў папярэднім практыкаванні, зверце і растлумачце іх напісанне. Дапоўніце рады двума-трыма ўласнымі прыкладамі на гэтыя правілы.

Б...люткі, сц...жынка, ...
 Жо..ты, чара..ніца, ...
 Пагля..ець, на..івіцца.

114. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тып і ахарактарызуйце будову. Назавіце часткі, якія адпавядаюць схеме вызначанага тыпу маўлення.

Дзяржаўны сцяг Рэспублікі Беларусь

Дзяржаўны сцяг Рэспублікі Беларусь — чырвона-зялёны сцяг з беларускім арнамантам чырвонага колеру на белым фоне.

Колеры нашага сцяга маюць наступныя значэн..і. Чырвоны колер на сцягу сімвалізуе сілу, мужнасць, высакароднасць і эн..ргію. З..лёны колер — гэта сімвал над..еі, здароўя, маладосці, адрадж..ння, працавітасці, стварэн..я, прыроднай гармоніі. Белы колер азначае чысціню, прымірэн..е, мудрасць, веды.

Чырвоны арнамент (узор з геаметрычных элементаў) на белым фоне — гэта сімвал старажытнай культуры народа, яго духоўнага багацця.

Дзяржаўны сцяг Рэспублікі Беларусь з'яўляецца сімвалам дзяржаўнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь.

Зачытайце, што азначаюць колеры Дзяржаўнага сцяга Рэспублікі Беларусь.

Як трэба адносіцца да дзяржаўных сімвалаў краіны?

Запішыце другі абзац тэксту, устаўляючы ў словы прапушчаныя літары. Растлумачце іх напісанне.

115. Прачытайце сказы. Размясціце іх у такой паслядоўнасці, каб атрымаўся тэкст-апісанне. Запішыце яго.

1. Уся кветка выглядала як нейкія бахілы*. 2. Вось тут, у маладняку, расла сярод папараці дзіўная кветка венерыны чаравічкі. 3. Мела расліна кветку з чатырма пялёсткамі ружовага, амаль чырвонага колеру, а пяты пялёстак — у выглядзе

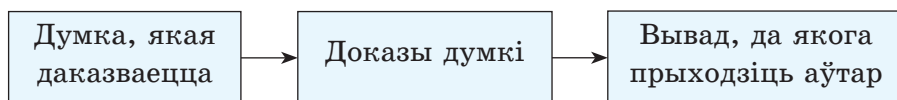

ўздзьмутай губы. 4. Хорошая якая, свежая, прываблівая! 5. Гэта надзвычай рэдкая, дзівосная расліна, што занесена ў Чырвоную кнігу шмат якіх краін (*Паводле А. Наварыча*).

116. Прачытайце тэкст. Якая думка даказваецца ў ім? Які вывад робіць аўтар? Дакажыце, што гэта тэкст-разважанне, з апорай на схему.

«Песня — душа народа», — сказаў збіральнік і прапагандыст беларускай народнай песні Рыгор Шырма. І праўда, трэба ўмець толькі ўважліва слухаць песню. Яна найлепш раскажа нам пра народ: і хто ён такі, і як яму жывецца, і пра што ён марыць, і пра што ён думае. Плача душа народа — плача і яго песня, радуецца чалавек — адразу ж мяняецца настрой і ў песні.

Песня — гэта залатая скарбніца беларускай народнай культуры (*Паводле Я. Сіпакова*).

117. Прачытайце тэкст. Назавіце часткі, якія адпавядаюць схеме тэксту-разважання.

Чаму не з усіх аблокаў ідзе дождж?

Калі глянуць на восеньскае неба, то можна ўбачыць самыя розныя аблогі. Адно прыносяць дождж, а іншыя спакойна плывуць па небасхіле.

Справа ў тым, што кожнае воблака складаецца з маленечкіх кропелек вады, якія падтрымліваюцца нагрэтым паветрам. Гэта пухнатыя, мяккія аблогі. Метэаролагі* называюць такія аблогі кучавымі. Калі яны з'яўляюцца на небе, ведайце: гэта знак на добрае надвор'е.

Калі аблокі ўздываюцца вельмі высока, то павялічваецца ў памеры і астываюць. Паступова кроплі ў іх становяцца такімі буйнымі, што больш не могуць трымацца ў паветры. Тады аблокі апускаюцца ўніз і пачынаецца дождж.

Аднак дождж не заўсёды можна прадказаць дакладна. Таму лепш заўсёды браць з сабой парасон! (Паводле «Вясёлкі»).

Як называюць цёплы летні дождж, пасля якога можна ісці ў лес па лясныя дары? Адказ складзіце з «рассыпанных» літар.

Што азначаюць выразы *залаты дождж*, *зорны дождж*, *грыбны дождж*, *сляпы дождж*?

118. Прачытайце. Тэксту якога тыпу маўлення адпавядаюць прыведзеныя пачатак і канцоўка? Пра што можа быць тэкст?

У жыцці беларуса лес адыгрываў вялікую ролю.

...

Таму лес з'яўляецца прыродным багаццем беларусаў і па-трабуе беражлівых адносін да сябе.

Вусна складзіце тую частку тэксту, якой не хапае. Выкарыстайце пры неабходнасці выразы: *здабывалі ежу*, *збіралі грыбы*, *ягады*, *арэхі*; *быў будайнічым матэрыялам*; *выраблялі хатнія рэчы*.

119. Вызначце тып тэксту па прапанаваных загаловках.

1. Як мы з сябрам хадзілі на рыбалку.
2. Любімы хатні гадаванец майго сябра.
3. Мой сябар — надзейны чалавек.

Якімі малюнкамі можна праілюстраваць тэкст-апавяданне?

Што вы перадалі б на малюнку да тэксту-апісання?

Каго мы можам лічыць сапраўдным сябрам?

Выберыце адну з тэм, якая вам найбольш падабаецца, і складзіце вуснае выказванне тыпу апавядання, апісання ці разважання.

120. Спішыце тэкст, выбіраючы з дужак патрэбныя літары. Вызначце тэму і асноўную думку тэксту. Растворыце напісанне слоў, у якіх прапушчаны літары.

Мы, беларусы, старажытны наро(т/д). Сваю з(я/е)млю мы пачалі абжываць сорак тысяч гадоў таму наза(т/д).

Помнім, як палявалі на зв(я/е)роў і л(а/о)вілі рыбу, як прыручылі потым коней, к(а/о)роў ды курэй, як навучыліся вырошчваць жыта ды пшаніцу.

Помнім, як пабудавалі столькі прыгожых замкаў і храмаў, што іншаземцы (д/дз)івіліся з іх і называлі нашу з(я/е)млю краінай замкаў і храмаў.

Словам, Беларусь — гэта (у/ў)сё тое, што пабудавана і дагледжана нашымі лю(д/дз)ьмі (Паводле Я. Сіпакова).

121. Складзіце вуснае выказванне пра адрозненне тэкстаў-апісанняў, тэкстаў-апавяданняў, тэкстаў-разважанняў.

Правяраем сябе

1. Якія прыметы тэксту?
2. Якая розніца паміж паслядоўнай і паралельнай сувязю сказаў у тэксце?
3. З якіх частак складаецца тэкст-апавяданне?
4. Якія часткі ўласцівы тэксту-апісання?
5. З якіх частак складаецца тэкст-разважанне?
6. На якія пытанні адказваюць тэксты-апавяданні, тэксты-апісання і тэксты-разважанні?